

Bulletin

Nr 2-3/2001

Oktober 2001

Ord i orostid

av *Guðrun Persson*
Redaktör för Bulletinen

E-post: Guðrun.Persson@mbox301.swipnet.se

”Vi ha svårt att med ens inrätta oss i nya förhållanden och att räkna med plötsliga omkastningar såsom något bestående, fast världshistorien lär, att intet är beständigt under solen.”

Orden står plötsligt ut från sidan och tycks passa väl i denna ovisshetens tid. De är hämtade ur den förträfflige Alfred Jensens *På Romanovs och Habsburgs ruiner* från 1921 - en samling ”kulturpolitiska nutidsstudier”, i omisskänlig stil av Jensens penna. Denna höst började som alla andra. När mörkret sänkte sig och regnet svepte in sökte redaktören sin tillflykt till stadens antikvariat och fann där detta lilla häfte. Det var före den 11 september.

Att i tider av oro och - för många av Sällskapetets medlemmar - mycket arbete är det mänskligt och väl så viktigt att hålla på traditioner och något invariant. I detta välmatade nummer av Bulletinen finns mycket läsvärt. **Susanne Concha Emmrich** har forskat i minoritetsmöten i S:t Petersburg och funnit Henrik Jacob Melin. Vi får följa hans resa från Linköping till den ryska huvudstaden.

Disa Håstad för oss åter till nutiden. Med sitt skarpa öga berättar hon om de senaste rönen i Rysslandsforskningen, en brännhet fråga som diskuterades i Washington i juni. **Magnus Christiansson** ställer frågan huruvida kremlologin åter är här.

Bokavdelningen ger prov på några godbitar i bokfloden. Vill även - som alltid - uppmuntra alla medlemmar att bidra till Bulletinen, med artiklar - korta eller långa - och boktips. Så tappa inte modet - fatta pennan.

”Äfventyrare men qvick och kunnig karl”

En svensk lärare i 1800-talets S:t Petersburg

av *Susanne Concha Emmrich*
Filolog, redaktör vid Svenska institutet med inriktning på Central- och Östeuropa

E-post: sce@si.se

Texten är en förkortad version av författarens ryska bidrag i *Nevskij Archiv*, hösten 2001.

Den 27 maj 2003 firar S:t Petersburg sin 300-åriga födelsedag och president Boris Jeltsin hann genom dekret förklara detta datum till hela Rysslands nationalhelg innan han avgick som president.

Svenskarna vid Nevans stränder har inte bara markerat platsen för det framtida S:t Petersburg, utan de har också lämnat många bestående bidrag till stadens framväxt och prosperitet. Stadens historia har börjat kartläggas utifrån ett skandinavisk perspektiv de senaste åren. Till de förtjänstfulla forskarna hör definitivt både Max Engman med "Peterburgska vägar" som väl är pionjären på området och Bengt Jangfeldt med "Svenska vägar till S:t Petersburg".

Även om det redan har skrivits mycket om den finsk-svenska kolonin i Petersburg, finns det flera aspekter kvar att undersöka. En av dessa är mötet med de andra minoriteterna och då främst trosfränderna från andra europeiska länder som till exempel tyskar, holländare och engelsmän. Men det verkar som om alla fortfarande har fullt upp med att kartlägga sin egen minoritets historia i Sankt Petersburg, innan man kan gå över till multikulturella frågeställningar. Jag anser att just på detta område finns så mycket att se och lära - metropolens multikulturalitet - inte minst mot bakgrunden av hela 1900-talets fruktansvärda urskiljning och förflyttning av minoriteter i Ryssland och Europa.

Här vill jag ge ett exempel på svenskt-tyska möten i S:t Petersburg under första hälften av 1800-talet och påvisa "normaliteten" i sådana möten.

Den 22 november 1861 dör Henrik Jacob Melin från Linköping 75 år gammal i S:t Petersburg. Ett liv fullbordades som är värt att återberätta, ty detta liv är typiskt för dåtidens vidspända östersjöregion. Henrik Jacob Melin hade gjort sitt livs resa: från Linköping till Uppsala och vidare via Riga till Petersburg och samtidigt från ett svenskt ursprung in i en multikulturell miljö i ryska tsarrikets metropol.

Innan vi åter låter detta liv belysas, vill jag nämna några relevanta problem för forskning om tyskar och svenskar (och finländare) i S:t Petersburg och Ryssland. Ett problem är avgränsningen resp. avsaknaden av avgränsning beträffande båda grupperna i källmaterialet. I den ryska historiografin användes en kyrkslaviska beteckning, ung. n e m t s i, dvs. främlingar som talade oförståeligt ("utan tunga"), snart för tyskar. Nemetskaja sloboda ("tyska förstaden") i 1600-talets Moskva hette så, trots att också utlänningar av annan nationell härkomst bodde där. Även i det framväxande Petersburg var motsvarigheten Nemetskaja ("tyska gatan"). I det s.k. ockupationsarkivet från Novgorods belägring genom svenskarna (1611-17) betecknas svenskar genomgående som "nemtsy" (tyskar), trots att fienden var kungariket Sverige och ockupationen svensk.

Till avgränsningsproblematiken kan också den företeelse räknas att tyskar i jämförelse med andra grupper allmänt värderades högre, p.g.a. sina positioner och privilegier vid hovet och i hela tsarriket. Det verkar också ha funnits en generell tendens bland rika och betydande utländska köpmän i de ryska storstäderna att anpassa sig till den starkaste utländska gruppen - tyskarna. Enligt Engman fanns denna tendens också bland de medlemmar i Petersburgs olika lutheranska församlingar som gjorde social karriär, dvs. avancerade i samhället - man bytte från den egna församlingen till den tyska.

Ett annat problem är sammansättningen av grupperna ”tyskar” och ”svenskar”. Medan man i den tyska gruppen kan urskilja rikstyskar (från de tyska furstendömena, senare från Preussen och det tyska kejsarriket), balttyskar och rysslandstyskar, dvs. ättlingar till en gång i Ryssland och S:t Petersburg invandrade tyskar, gör Sveriges och Finlands först gemensamma och sedan skilda historia saken mer komplicerad. Finsk och finländsk (inkluderar finlandsvenskarna) härkomst kan räknas in i denna grupp, liksom rikssvensk, baltsvensk och rysslandssvensk. I vårt fall har vi tur beträffande entydig härkomst: Henrik Jacob Melin var rikssvensk, men bodde däremot länge i finska kyrkans hus i Petersburg. Men om detta senare.

Tyskarnas och svenskarnas invandring till Ryssland började långt innan Petersburg grundades. Efter Kiev, Novgorod och Moskva ska man nämna Nyen/Nyenskans - den förpetrinska befästa staden vid Nevan - som gemensam bosättnings- och arbetsplats för tyskar och svenskar. Här fanns både en tysk och en svensk kyrka.

Till följd av Nordiska kriget, de skickligt riktade värvningarna av utländska specialister genom Peter I och Katarina II manifest och införlivning av Finland i Ryssland 1809 sker en differentiering mellan båda grupperna. Förenklat uttryckt fanns många fler tyskar i de högsta samhällskiktarna i tsarriket än svenskar och finländare. Men det uteslöt inte framträdande svenska och finska prestationer: lärda som Erik Laxman från Åbo (1763 en kort tid även lärare vid tyska Petriskolan), Anders Lexell och Oskar Backlund; företagare som Odhner och Nobel m.fl. Båda grupperna växte i antal från Petersburgs grundande 1703 till omkring 1869 och avtog därefter så småningom. Vid höjdpunkten var tyskarna och svenskarna/finländarna de två största grupperna i S:t Petersburg - 45 600 tyskar (41% av alla icke-ryska invånare) och 23 100 svenskar/finländare (21%).

Med invandrarna kommer deras kyrkor och sociala inrättningar som skolor, hospital, barnhus och föreningar. Mitt i S:t Petersburg, öster om Nevskij Prospekt, växer så att säga en lutheransk-evangelisk ö fram - tyska S:t Petrikyrkan med skolinrättningar, finska S:t Mariakyrkan och svenska S:t Katarinakyrkan med sina skol- och församlingshus, vilket förde med sig en alldeles naturlig närhet mellan tyskar, finländare och svenskar till varandra.

Petrikyrkan ligger på adressen Nevskij Prospekt 22 (i början kallades denna Petersburgs huvudstråk Perspective). Petriskolans adress var först densamma. 1749 flyttade den in i sitt första stenhus, till vänster om Petrikyrkan, hörnet Nevskij Prospekt/Stora Stallhovsgatan. I det högra stenhuset, på Nevskij Prospekt 24, hyrde för övrigt drygt 150 år senare svenska föreningen (1910-) lokaler hos Petriförsamlingen. år 1760 beslöts att bygga ett nytt hus för skolan, bakom kyrkan och invid gränsen till de finska och svenska församlingarnas territorium. Bakom kyrkan skulle också församlingens kyrkogård ha anlagts så som var brukligt i Europa. Men redan under Peters välde förbjöds jordfästning i eller utanför kyrkorna mitt i staden. Den nya, fortfarande idag existerande och använda skolbyggnaden kunde eleverna nå genom de portar och genomfarter mellan gårdar och gator som är så typiska för Petersburg än idag. Petrieleverna kom in från Stora eller Lilla Stallhovsgatorna. Och skolans adress blev Stora Stallhovsgatan 10.

År 1762 får Petriskolan (nu inhyst i den nya skolbyggnaden) av den tyske pietisten Anton Friedrich Büsching inriktningen som ”Schule der Sprachen, Künste und Wissenschaften bey der evangelischen St. Peterskirche zu St. Petersburg”. Skolan var tänkt för barn från olika länder: ”. . . tyskar, ryssar, kalmucker, armenier, italienare, fransmän, engelsmän, schweizare, svenskar, finnar, ester, letter osv.” Bland de drygt 8 800 manliga eleverna (flickskolan var separat), som gick i skolan under de första hundra åren fram till 1862, finns c:a fem hundra (5%) med skandinaviska namn (t.ex. Forssander, Lindstroem, Ockerblom och Peterson, men också de senare framträdande Laxman, Bohlin, Backman och Nobel). I likhet med eleverna blev också lärarkåren allt mer av olika nationalitet.

En tysk skola i utlandet hade då tre kännetecken: tyska som huvudsakliga undervisningsspråk, undervisning i evangelisk troslära och en klassisk-humanistisk inriktning på gymnasienivå. Petrikolan blev så småningom till symbol för tysk bildning i Ryssland som många tyskar, lutheraner av annan nationalitet, inte minst skandinaver, och ryssar kom att identifiera sig med genom att sätta sina barn i skolan.

Tillbaka till vår Melin. Henrik Jacob Melins antavla går tillbaka till kung Erik XIV. Dessutom uppvisar den från och med 1700-talet på mödernets sida förfäder från Lübeck (lärda och präster). Henrik föddes den 16 januari 1786 som son till prästen Anders Melin i Östantorp, Åtvinds socken. Omkring 1796 är han inskriven i Linköpings skola. år 1804 får han slutbetyget från Linköping skola för att börja studera vid Uppsala universitet. I Östgöta nations matrikel för höstterminen 1804 har någon bredvid Melins namn noterat:

”Äfventyrare men qvick och kunnig karl.”

Och mycket riktigt, äventyraren skulle snart ge sig av. För att först landa i Riga, där han var sekreterare vid konsulatet (det svenska förmodligen). I senare svenska förteckningar står alltid: ”. . . utvandrade som handlare till Ryssland”

(En intressant koppling mellan diplomati och näringsliv!). Vad och hur länge han studerade i Uppsala och när han lämnade Sverige för gott är inte känt.

Kring år 1813 borde Melin ha kommit från Riga till Petersburg. Enligt en förteckning över Petriskolans alla lärare mellan 1710 och 1887 började Melin 1813 som lärare vid Muralts Privatskola. Efter tio år där tjänstgjorde han som lärare i tysk litteratur vid det Kejsarliga Alexander-Lycéum i ytterligare tio år. Därefter var han lärare vid en högre militärskola från 1824 till 1826 och återvände efter detta intermezzo till den ”civila skolan”. Han blev lärare i historia, geografi och naturhistoria vid Petriskolan året 1827, firade den 3 mars 1852 sitt 25-års jubileum vid skolan och undervisade fram till 1861. Han var lärare under sammanlagt fyra rektorer.

Efterträdaren till Melin som huvudlärare för historia och geografi blev Casimir Lemmerich från Holstein i Norra Tyskland. I sitt verk om St. Petriförsamlingens och St. Petriskolans historia (1862) skriver han: ”När Heinrich Melin 1838 avträdde största delen av sina undervisningstimmar och behöll bara lektionerna i Suprema och Selecta, för att tillträda en annan post/tjänst /utanför skolan/(?), då fick Heinrich Witte från Reval dessa timmar samt bostaden.” Därmed förlorade Melin den fria bostaden. Var det det året han flyttade in i det finska kyrkhuset alt. Finska församlingens hus på Stora Stallgatan 4, 6 eller 8?

I mitten av 1857 avskaffades i skolan straffet att slå med käpp på händerna. Istället låstes nu ”lata eller vanartiga gossar” in i ett klassrum under tre timmar efter skolans slut. För att hålla ordning och reda bland eleverna utnämnde rektorn en så kallad ordinarius för varje årskurs. Melin blev ordinarius för sexta. ”Klasspappa Melin” var en uppskattad lärare bland sina elever. En före detta Petrielev beskriver i sina Minnen nästan kärleksfullt denna ”nestor bland våra lärare. . .nästan 80 år gammal [hans ungdom sammanföll med den stora revolutionen (franska)]. . .det enda som fortfarande var viktigt för den gamle, ensamme mannen, som han brydde sig om och som han levde för, det var hans elever.”

Kring 1860 förkortades undervisningen i Petriskolan till mellan kl 9 och 14.30. På så sätt utnyttjades, särskilt under vintertid, dagsljuset bättre. På onsdagar och lördagar bortföll lektionerna på eftermiddagen - dags för de ”lata eller vanartiga gossarna” att sitta kvar! Under lunchrasten mellan kl 12 och 12.30 kom en gesäll från bageriet Michaelis på Stora Stallgatan 10 med frallor alt. smörgåsar. De elever som var mer anspråksfulla sprang över gatan till det berömda konditoriet Weber på Stora Stallgatan 13, som ansågs vara ett av de bästa i hela Petersburg. Till höger från portgången till Lilla Stallgatan bodde en gammal underofficer, som drev en tobaksaffär i källarvalvet. Där fick man kredit, och rätt många gånger var elever skuldsatta upp över öronen. På de intill liggande caféerna och restaurangerna drack man ”bara kaffe, te eller choklad; ibland spelade vi också billard, men bara mot varandra och aldrig om pengar.”

De tre skoltjänsteförarna under Melins sista tid vid Petriskolan var av finsk och balttysk härkomst: Kamonen, Sawolain och Neudorf. Sawolain ”levde liksom mekaniskt: med samma jämnmod tog han en snaps, ringde skolklockan, städade ett klassrum eller agade en ”delikvent””. Hans båda söner Alexander och Vladimir började 1853 resp. 1854 i skolan, utan att behöva betala skolavgiften. En av dem gick i samma klass som den anonyme före detta Petriskolelev som jag här ofta citerar.

”Melin var av kort, undersätsig växt - i en ålder, då kroppen bli en oformlig säck. Han hade ett stort huvud med hög panna, fasta, kloka och allvarliga ansiktsdrag och klara bruna ögon, som utan glasögon såg både skarpt och långt. Det fullständigt kala huvudet täcktes av en uråldrig brun peruk som gjorde inte ens försöket av att verka vara naturlig. Hans klädsel - en bonjour, knäppt till halsen. Ordnar - han hade många och av respektabel dignitet - bar han aldrig i klassen. Vi såg dem först vid hans begravning.”

Han lär också ha blivit ”Gofrat”.

Han berättade historier så som för små barn. Berättartalangen beundrades också hos en annan svensk lärare vid Petriskolan - Johannes Nordman (1818-75). Han liksom Melin hade ärvt ”vad beträffar det sagolika och översinnliga, sin nations livliga förmåga.”

Melins älsklingsinterjektion ska ha varit ”Ah jaa!”. ”Han hade inte ens fått ett öknamn - eleverna använde helt enkelt hans riktiga namn. Han var kärnfrisk tills han fick slaganfall hösten 1861. Tre elever av hans klass delegerades att besöka honom och ”han envisades med att vilja mottaga oss”. Tre stora rum, vars väggar var täckta med fullproppade bokhyllor - denna vackra, utomordentligt rika samling kom ”som betydande utökning” skolans bibliotek till godo (det sades att Petriskolan hade S:t Petersburgs största skolbibliotek, med fler än 30 000 band). Bakom dessa rum ett trångt, litet sovrum, där Melin låg på dödsbädden. även nu brydde han sig om sina elever, var bekymrad över en av dem och blev alltmer upprörd: ”. . .han måste arbeta, arbeta på!. . .Man är inte nöjd med honom. . .Han ska komma hit. . .till mig. . .det vore för synd om honom!”

Tre dagar efter besöket dör Henrik Jacob Melin. Det är onsdagen den 22 november 1861. I *St. Petersburger Zeitung* som hade sina redaktionslokaler två hus längre bort på Nevskij nr 20 publiceras dödsannonsen på fredag: den döde kommer att överföras till kyrkan samma dag kl 19 och jordfästningen ska äga rum på måndagen den 27 november, kl 13 med procession från kyrkan till Volkovo-kyrkogård. Eleverna följde honom till sista vilan. Efter gudstjänsten i Petrikyrkan må processionen ha givit sig av söderut över Nevskij och Ligovskij prospekt till Petrikyrkans kyrkogård.

På lördagen den 25 november står dödsrunan i *St. Petersburger Zeitung* som uppskattande kallar Melin en "utomordentlig" lärare. Som framstående karaktärsdrag nämns att han bara berättade om sitt privatliv när samtalet kom till personer eller händelser han själv hade träffat eller varit vittne till. Skribenten tillskriver Melin ett ovanligt gott minne och mångsidiga och solida kunskaper. Han hade fått högaktning från den "ambitiösa ungdomen" och i sin tur väckt dess högaktning av vetenskapen, så att många avgångselever bett honom om råd beträffande framtida studier. Hans kärlek till ungdomen och förvånansvärda andliga kvickhet även vid hög ålder gjorde att en och annan ung man upplevde att han föryngrats när han lämnade Melin.

I Petersburgs Nekrolog står: "Till läraren och vännen" ("elevernas vän" bör tilläggas). I *Östgöta Korrespondenten*, som var överraskande aktuell, till exempel vad beträffar dagens händelser i S:t Petersburg, finns ingen dödsruna över denne före detta Linköpingsbo och "ävfentyrare" som i det tysta hade fått uppskattning och ära och nu levde vidare genom sina elever.

Under matrikel nr 4249 i östgötanationens vid Uppsala universitet förteckning står däremot i smått tryck: "Hans stora kunskaper samt passionsfria och öppna karaktär tillvunno honom lärungars tillgifvenhet, landsmäns aktning och förtroende."

Över sextio år efter Henrik Jakob Melins död står det i en historieskrift om Petriskolan att han "i alla avseenden varit skolans stöd och prydnad".

Till sist några ord om Melins ställning inom den Petersburgska societén. Åtminstone en varaktig kontakt kan beläggas - umgänget i huset Heinrich Schliemann. Schliemann skaffade sig sin stora förmögenhet, som blev förutsättning för utgrävningen av Troja osv., framför allt i S:t Petersburg och Narva, genom handel med indigo, exotiska trädslag, nickel och te. I sina bevarade brev till Schliemann tackar Melin ja eller nej till middagsinbjudningar på franska, societetens språk. Bland dessa brev dyker plötsligt 1855 ett brev på svenska upp - till "Herr Grosshandlaren Hendrik Schliemann". "Jag har just icke någon svensk roman, men jag skickar Herrn en annan svensk bok... nämligen en historia om Sverige".

Avslutningsvis berömmar Melin Schliemanns framsteg i svenska språket, vilket låter oss förstå att Schliemann hade nära kontakt med honom under sina studier i svenskan eller rent av att han kan ha läst för Melin.

Källor:

Antavla för Henrik Jacob Melin av Bo Persson, Linköping; K.G. Odén: östgötars minne, Stockholm 1902; östgöta nation Matriklar och liknande, 1778-1812; Die St. Petri-Gemeinde. 1710-1910, SPB 1910; Die Petrischule von dazumal. SPB 1911;

"St. Petersburger Zeitung", 1861, 24 resp. 25 november; Peterburgskij Nekropol, SPB 1912; Heinrich Schliemann arkiv, Athen.

Ett särskilt tack till Folke Ludwigs, Bo Persson och Eleonora Zvetkova.

Allt som gick fel

av Disa Håstad

Journalist och författare

E-post: disa.hastad@dn.se

Här följer en rapport från konferensen *Russia - Ten Years After*, som hölls den 7-9 juni 2001 i Washington i Carnegestiftelsens regi.

Tio år har gått sedan Ryssland välkomnades som ett demokratiskt land till vilket enorma förhoppningar knöts. Att kommunismen hade fallit och sovjetväldet upplösts nästan helt utan blod tedde sig som en saga. Den euforiska stämningen smittade också politiker och bedömare i väst. I Ryssland skulle nu allt realiseras som bara några år innan hade tett sig helt omöjligt: ett demokratiskt styrelsesätt, en utrikespolitik som gick hand i hand med väst och en omvandling av ekonomin till marknadslagar genom privatisering.

Eftersom det första steget hade varit så lätt, och händelserna följde i så rasande fart kunde man tro att också fortsättningen kunde bli likadan. Ja, ryssarna lyckades faktiskt överföra sina förhoppningar till hjälparna, lyckade få det emotionella klimatet att stegras till ett engagemang utöver det gängse, något som kunde påminna om 50-talet när vänsterungdomen byggde vägen "Broderskap och enhet" genom det socialistiska Jugoslavien eller när gamla politiska rävar från väst blev fångade av det nyligen självständiga Israels uppbyggnad.

Jag tänker på Myrdal och Tingsten. Vi som var med då kan nu med en suck minnas denna naivitet. I 90-talets Ryssland, där västfolket investerade sina känslor, sin prestige, sina pengar och ibland alltihop, kom verklighetens kalldusch lite snabbare. Övergången från kommunistisamhälle till något annat gick inte som på räls. Plötsligt började debattörer i väst med finansmagnaten George Soros i spetsen ställa frågan "Vem förlorade Ryssland?" Och det man menade var verkligen inte bara ekonomin. Nej, det var en baby skapad av västs drömmar som man nu såg rinna ut med badvattnet.

Vad var det som gick snett? Ja, det vet vi ju allihop: maffian tog över; en liten grupp finansmän kallade oligarkerna köpte upp Rysslands rikedomar i riggade auktioner; Jeltsin söp och var ingen demokrat; nationalisterna och kommunister stack upp huvudet igen; Ryssland visade sin imperialistiska sida med kriget i Tjetjenien; folket var fattigare än någonsin förr. För en och annan hjälpare eller rådgivare kan

detta kanske ha gett anledning att bryta förbindelsen, att sluta tro på Ryssland. (Man måste komma ihåg att skalden Fjodor Tiuttjevs versrad "på Ryssland kan man bara tro" _ underförstått inte förstå _ ännu citeras flitigt, numera av affärsmän). För oss andra som följt både Sovjet och Ryssland under lång tid är Rysslands utbrytning ur ett färdiglagt scenario ett sundhetstecken, låt vara att man i enskildheter kan vara besviken.

När Rysslandskännare från väst tillsammans med ryska analytiker och politiker i början av juni i år samlades i Washington för att i Carnegiefondens regi tala om de tio åren och se framåt kom dock inledningen som en chock för många. Ty tonen var nu konfrontationens. Här har ju under dessa tio år en ton av samförstånd utvecklats, att även om vi inte är lika vill vi dock alla, på bägge sidor, se en fredlig och demokratisk utveckling för Ryssland. Men nu uppmanade två amerikanska Rysslandshandläggare på högsta nivå, förre presidentrådgivaren **Zbigniew Brzezinski** och förre ambassadören **Strobe Talbott**, helt burdust Ryssland att acceptera sin svaghet och inte motsätta sig att de baltiska staterna, ja kanske också andra från sovjetimperiet, går med i Nato och EU. Det som var stötande var framför allt tonen: amerikanerna brydde sig inte ens om att vara diplomatiskt hövliga. Det pikanta var att det var Clintons ambassadör och statssekreterare Talbott som slog an denna hårdare ton, inte den nya Bush-administrationen. Men toppmötet i veckan mellan Bush och Putin kastade helt klart en skugga framför sig.

Ryssarna fann sig föranlåtna att svara med samma mynt. Vice talmannen **Vladimir Lukin**, från det vänsterliberala partiet Jabloko, f d USA-ambassadör men knappast någon västkramare, sade att Taiwan borde uppgå i Kina. Det hade inte så mycket att göra med ämnet men åtminstone retar det amerikanerna.

Kinakortet spelade också president Putins rådgivare **Andrej Illarionov**, som ändrade sitt redan skrivna föredrag för att i aggressiv ton sjunga sin presidents lov och påpeka att för Ryssland låg framtiden i ett partnerskap med Kina och Iran.

Ryssland är ett demokratiskt land, att NTV:s sparkade direktör, stjärnjournalisten **Jevgenij Kiseljov** kunde delta i vår konferens var ett bevis på att yttrandefriheten äras i Ryssland och Vladimir Putin är den förste ryske ledare som har levt utomlands och talar ett utländskt språk.

Illarionov blev diskret påmind om att en viss Lenin hade både levt utomlands och talat andra språk än ryska och att detta inte automatiskt gjorde ledaren till demokrat. Jevgenij Kiseljov genmälde till Illarionov att det faktum att han var i Washington bevisade två saker, nämligen att det finns yttrandefrihet i USA och att ryska medborgare ännu kan resa utomlands. Men snart kan rörelsefriheten vara ett minne blott, trodde Kiseljov, som blivit lagsökt för påstått skattefusk i Moskva och misstänkte att detta var ett trick för att belägga honom med reseförbud i fortsättningen. Samma anklagelse har drabbat hans kollega Svetlana Sorokina.

Ändå ville Jevgenij Kiseljov inte helt döma ut Putinregimen. Det finns yttrandefrihet i Ryssland, men den är mer begränsad under Putin, liksom demokratin är mera inskränkt, menade han. Mera pessimistisk var den välkända politiska analytikern **Lilia Sjevtsova** från Moskva, som ansåg att Putinregimen snarare imiterar en stark stat och trots all sin flexibilitet riskerar att inte bli hållbar eftersom det inte finns någon strategi.

De stora problemen i Ryssland är fattigdomen (en tredjedel av befolkningen lever på mindre än en dollar om dagen), korrruptionen högt upp i makttoppen, budgeten, det dåliga investeringsklimatet och den svaga infrastrukturen, den hotade pressfriheten och slutligen Tjetjenien. Så ser listan ut för **Boris Nemtsov**, nyvald partiledare för de demokratiska och reformvänliga krafterna. Den kände amerikanske forskaren **Murray Feshbach** kom med dystra data om sjukdomar och förstört humankapital, medan "den ryska sociologins farfar" **Jurij Levada** påpekade att en övervägande del av ryssarna ännu säger sig tro på demokrati och vill att kriget i Tjetjenien ska ta slut. Hur vet de inte.

Anatol Lieven, brittisk journalist och Kaukasusspecialist, menade att Ryssland måste se till att det finns någon att förhandla med för att få slut på kriget och att tjetjenerna rimligen då måste ges självständighet; däremot har tjetjenerna svårt att förstå att de hade chansen till oberoende två gånger och måste lastas för att de själva spelade bort sina chanser och provocerade en rysk attack genom kidnappningar och attacken mot Dagestan.

Den frånvarande Anatolij Tjubajs, som ledde privatiseringen och nu är chef för eldistributionen i Ryssland kritiserades hårt av många, mest för att han lät de ökända auktionerna i "lån för aktier" passera, där några få finansmän, som nu kallas oligarker, kunde lägga beslag på viktiga olje- och metallbolag för en spottstyver. Oligarkerna hyrde sedan Tjubajs för att denne skulle leda Jeltsins valkampanj 1996, i rädslan att kommunisten Gennadij Ziuganov annars skulle bli vald. Också medierna spelade med, särskilt den oligarkägda NTV. (Men hade det nu varit bättre om denna varit objektiv och kommunisterna hade återtagit makten?)

Särskilt kritisk var **Boris Fjodorov**, också han en gång finansminister, nu den som i Gazproms styrelse verkat för att detta gasmonopolbolag ska bli mindre korrupt och mer genomskinligt. Journalisten **Christia Freeland**, som skrivit en utmärkt bok om oligarkerna, "*Sale of the Century*", ansåg att fast tiden då oligarkerna kunde styra staten nu är förbi är det ej helt säkert att Putin lyckas krossa dem. Hon citerade vad Putin sagt henne i en intervju: "De som har pengar ska inte ha rätt att influera regeringens beslut. Maktbalansen har skiftat - men en öppen strid med oligarkerna kan vara farlig för Putin."

Allt är dock inte svart. **Peter Boone** från den svenskgrundade investmentbanken Brunswick ansåg att investeringsklimatet i Ryssland kommer att förbättras när de nuvarande kapitalisterna har konsoliderat sitt ägande. När de känner att de sitter

säkert i sadeln kommer de att behöva nytt kapital och då blir de utländska investerarna välkomna.

Mot "gnällretoriken", det vill säga att den ryska befolkningen alltid klagat, tog den ryske antropologen **Valerij Tisjkov** till orda och påpekade att yngre och bättre utbildade immigranter (från de före detta sovjetrepublikerna) nu har kompenserat befolkningsbortfallet och att de små nationaliteterna i Ryssland har det bättre nu än i slutet av sovjettiden och har ökat sin numerär. Folk äter bättre, ingen svälter även om det finns fattiga, antalet privatbilar ökar och bostadsbyggandet har varit större den senaste tioårsperioden än under hela efterkrigstiden fram till 1990. 10 miljoner ryssar reser utomlands varje år för egna pengar; kulturen blomstrar och ingen teater eller museum har stängts. Livet har alltså blivit bättre men mer komplicerat, var Tisjkovs slutsats.

Hans data bekräftades av jordbruksforskaren **Teodor Shanin** som konstaterade att den ekonomiska krisen 1998 berört bondebefolkningen relativt lite, och av **Tatiana Maleva** och **Judyth Twigg** som såg en liten medelklass på mellan 10 till 25 procent av befolkningen börja utkristallisera sig. Pensionärerna har det ganska bra, tvärt emot vad folk tror, däremot är det mycket svårt för hushåll med många barn, särskilt de med bara en försörjare.

Konferensdeltagarna ombads alla delta i en enkät om Rysslands framtid som mynnade ut i två klassiska ryska frågor: "Vad ska vi göra?" och "Vem bär skulden?" Hellre än att börja utreda skulden _ alltså fortsätta med George Soros fråga "Vem förlorade Ryssland?" _ valde deltagarna den uppfordrande (ursprungligen ställd av författaren Tjernysjevskij, sedan av Lenin) frågan "Vad ska vi göra?" Ett svar som tyder på att såväl forskare som politiker, i väst eller i Ryssland, fortsätter att känna ett personligt engagemang i Rysslands öde.

Den som en gång känt euforin vid sovjetväldets fall glömmer det inte så lätt.

PS. De som vill veta ALLT som hände har bara att gå till nätet där de flesta föredragen finns i utskrifter. <http://www.cejp.org>
Där får man leta på programs/russia ten years after.

Bokanmälningar

Sökes: rysk nationell identitet

Bo Petersson

National Self-Images and Regional Identities in Russia

Ashgate, Aldershot, 2001, 220 s.

Det skall sägas direkt. Bo Petersson har skrivit en angelägen bok i ett delikat ämne. Och han har gjort det med en sensibilitet som är respektingivande.

Nationell självbild och regional identitet är inget lättforskat ämne - någonstans - inte heller i Ryssland. Snarare är detta minerad mark, som Petersson emellertid beträder försiktigt och målmedvetet, utrustad med en mängd frågor och solid teori.

Så ägnas bokens första kapitel åt metod, frågeställning och ett gediget mått av självvransakan. 110 ryska politiker från huvustäderna och regionerna har intervjuats i boken. Petersson undersöker den historiska dimensionen - vilken roll historien spelar för identiteten hos dem han intervjuat; tsartid ställs mot sovjetid - mot nutid.

Den externa dimensionen granskas och de inrikesförhållandena. Fram träder en kartbild lika spräcklig som den ryska federationen. Petersson är väl medveten om att resultaten ingalunda kan betecknas som någon absolut sanning - därtill är han alltför insiktsfull, vilket följande citat visar, ord som tjänar gott som obligatorisk läsning för varje forskare inom samhällsvetenskaperna och humaniora.

It is, therefore, with a certain sense of humility that I posit that the results presented below will lay out the picture of Russian self-images as encountered by a scholar having an outsider's perspective. And I do not believe that there exists a safe, untainted, objective way, totally devoid of all biases, of painting that picture. As a scholar with an outsider's perspective, I cannot dissociate myself from the object that I am researching. Neither would, of course, a Russian scholar be able to do so./.../My part of the interaction is evident in several ways, since I have developed and applied the theoretical framework, supplied my interpretations all along,/.../This is the way it should be. There is no objective reality to be uncovered 'out there', and neither should we pretend this to be the case.(s. 40-41)

Den som söker generella slutsatser, elegant formulerade i s k catch-phrases gör sig icke besvär med *National Self-Images*. Den som däremot är intresserad av hur frågan om nationell, rysk identitet diskuteras av de intervjuade, av hur komplex och brännande frågan är, ger boken rikligt. Petersson finner att historien spelar en stor roll i rysk nationell självbild. Det Stora Fosterländska kriget tycks ha en särställning över generationsklyftor, regionala och politiska spektra. Peter den Store tycks även inspirera fortfarande, låt vara med vissa undantag.

Vad gäller Rysslands förhållande till de forna Sovjetrepublikerna ("det nära utlandet") finner Petersson att sovjettidens tänkande fortfarande är det förhärskande. I den världen var Ryssland en stormakt, en stat att räkna med.

En gryende irritation över USA:s och Nato:s beteende under senare år kan skönjas, men det är inget mot de hot som uppfattades komma inifrån. Detta synes helt klart, även i Peterssons vokabulär: "...I would like to stress that the overwhelming

tendency among my respondents to most of all dread perceived internal threats was consistent and unchallenged over time.” (s. 190)

Till dessa interna hot hör inte minst Tjetjenien. Petersson finner att utpekandet av Nordkaukasus i allmänhet och Tjetjenien i synnerhet fungerat för att cementera etnisk identifikation i Ryska Federationen. Det hindrar att en känsla av civil nationell identitet i Ryssland växer fram, en identitet som innefattar alla ryssländare (*rossijane*). Detta är oroväckande nog. Mot bakgrund av de senaste veckornas internationella utveckling, då den fundamentalistiska terrorismen även blivit USA:s och Västvärldens fiende, är det väl ingen överdrift att notera att det mörknar vid horisonten.

Gudrun Persson

E-post: gudrun.persson@mbox301.swipnet.se

Om Baltikums judar

Ingvar Lundin

Baltiska judar - fördrivna, förföljda, förintade

Warnes förlag, 2000

Ingvar Lundin arbetade i många år åt Sveriges Radio - som journalist, redaktionschef och programdirektör. Nu har han publicerat boken *Baltiska judar - fördrivna, förföljda, förintade*

Författaren betonar att hans bok inte är någon forskarbragd. Må så vara, men imponerande är den i alla fall. Han har lagt pussel av tillgängligt material samt kompletterat med intervjuer på plats under flera resor. Jag har själv skrivit en del om judiska öden i Baltikum och läst ännu mer, men inget så heltäckande och pedagogiskt om detta.

Alla Bullenläsare vet vid det här laget att Baltikum består av tre sinsemellan mycket olika länder. Inte minst skiljer sig den judiska historien i det som numera är Estland, Lettland resp Litauen. ändå lyckas författaren skildra utvecklingen så att bakgrunden blir begriplig i stort som smått.

Ingvar Lundin påminner t ex om att judar som bodde i städer som Minsk, Kiev, Poltava och Smolensk en gång var litauiska judar. Därför att den medeltida stormakten (Polen-)Litauen omfattade även stora delar av Ukraina och västra Ryssland. Dessa litauiska eller litvakjudar såg som sitt andliga centrum Vilna, dagens Vilnius, förr på jiddisch ofta kallat Jerushalaim de Lite (Litauens Jerusalem).

När kosackerna under 30-åriga kriget gjorde uppror mot sitt polska herrefolk drabbades även judar, därför att en del judar tjänat som skatteindrivare åt den polska adeln. Som så ofta i historien tjänade ett fåtal judar förtryckarna, men nästan alla judar drabbades av hatet och hämnden. Kosackupproret krävde en halv miljon judars liv - 1/3 av dåtidens judar i hela världen.

Lundin skildrar också den senaste mellankrigstiden i Baltikum nyanserat och sakkunnigt. Han nämner kulturautomin för minoriteter som kom även judarna till del och ledde till att Judiska nationalfonden tackade Estlands regering för dess upplysta minoritetspolitik. Han noterar också det självständiga Litauens unika åtgärd att utse en särskild minister för judiska frågor, men bara fem år senare avgick ministern i protest mot bristande anslag.

Vidare påminns läsaren om sådant som även många balter glömt: t ex att judar drabbades förhållandevis hårdare än någon annan folkgrupp av de sovjetiska massdeportationerna i juni 1941.

En stor del av boken ägnas som sig bör åt Förintelsen. Av Estlands judiska befolkning på 4 000 före andra världskriget, hann flertalet fly österut eftersom den tyska krigsmakten hann dit senare än till Litauen och Lettland; av de kvarvarande dödades nästan tusen personer.

Av Lettlands judiska förkrigsbefolkning på 95 000 mördades nästan 60 000 av de tyska nazisterna och deras inhemska hantlangare. Av Litauens judiska befolkning på 225 000 (sedan Vilniusområdet återbördats från Polen hösten 1939) mördades kanske 200 000. Dessutom dödades några tiotusental judar som skickats till baltiska ghetton och läger från andra delar av det tyskockuperade Europa. Allt som allt förintades omkring en kvarts miljon baltiska judar och minst 300 000 judar i Baltikum (om man räknar in icke-baltiska judar som förts dit under kriget).

De exakta siffrorna kommer aldrig att bli kända. Slutsatsen förblir dock oföränderlig - Förintelsen var den största mänskliga och nationella katastrofen i Baltikums historia. Det blev inte bättre av att de sovjetiska kommunisterna, som föregick och följde efter de tyska ockupanterna, under en av Stalins sjukaste perioder förstörde en stor del av det lilla judiska kulturarv som bevarats.

Andres Kung

E-post: andres.kung@mailbox.swipnet.se

Nya böcker och kommande recensioner

Under denna rubrik presenteras nya titlar inom Sällskapetets område.

Irina Sandomirskaja

Kniga o rodine: Opyt analiza diskursivnykh praktik
Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 50, Wien, 2001.

Recension kommer i nästa nummer av Bulletinen.

Ur den engelska sammanfattningen: This book is an attempt at a critical analysis of some discursive practices of Russian public language. Rodina (The Motherland) is one of Russia's ideological icons, a core element of the lexicon of Russian nationalism and of the empire. As a token of collective identity, it does not only belong to the Soviet political discourse. Its value is supported by multiple linguistic practices whose figures and symbols can be found both in public and in private discourses of Self and Other./.../

The disruption of the Motherland's ideological discourse and its continuity in the capitalist practices of linguistic exchange, at one and the same time, - this is what makes the present-day linguistic situation in Russia so dramatically intense, whether in terms of politics or in terms of aesthetics.

Roy Allison, Lena Jonson (eds.)

Central Asian Security: The New International Context
Washington, D.C. and London: Brookings Institution Press and the Royal Institute of International Affairs, 2001. 229pp.ISBN 0-8157-0105-5

The strategic reconfiguration of Central Asia creates both opportunities and challenges for the new nations formerly under Soviet rule - Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. As Russia has become more disengaged from the region, these countries have expanded their relations to the south, west and east. The international implications of these processes are only now coming into full focus as the rich energy resources of the Caspian Sea region attract global interest.

In addition, the security risks from issues as the scarcity of water resources or an Islamic revival overshadow more traditional international security concerns.

The authors in this study assess international security problems and examine the security content of evolving relations between the Central Asian states and regional and international powers - specifically the stakes, interests, and policies of Russia, China, Iran, Turkey, and the United States. While new possibilities for regional security cooperation in Central Asia can be explored, there remains a danger of destabilising rivalry, which would fracture the region and hamper economic development.

These dilemmas are examined by a team of specialists from western Europe, the United States, Russia, and China.

Roy Allison is head of the Russia and Eurasia Programme at the Royal Institute of International Affairs, London. Lena Jonson is a senior research fellow at the Swedish Institute of International Affairs, Stockholm.

Boken kan beställas från UI. E-post: [E-post: info@ui.se](mailto:info@ui.se)

Katarina Katz

Gender, Work and Wages in the Soviet Union. A Legacy of Discrimination
Palgrave, 2001.

Ur innehållsbeskrivningen: The plight of women in post-reform Russia is rooted in the combination of the new, untrammelled market system and the old legacy of discrimination. This study is one of the very few that applies standard econometrics to survey-data collected in the USSR. By analysing wage equations for women and men in the Russian city Taganrog, 1989 it shows how legislative equality hid actual discrimination.

It also challenges the conventional wisdom that, for ideological reasons, Soviet manual workers were favoured over the highly educated. The book includes a critical survey of economic theories of gender and wages and an in-depth account of the Soviet wage-system. The final chapter brings the debate up to date by examining gender inequality in the post-Soviet Russian labour market.

Ingmar Oldberg, Jakob Hedenskog

In Dire Straits: Russia's Western Regions between Moscow and the West
FOA-R--01617-170--SE, Stockholm 2000.

Ur sammanfattningen: Rapporten är föranledd av de turbulenta förändringar i relationen mellan Moskva och regionerna under 1990-talet. Den fokuseras på de regioner som är av störst intresse för Sverige.

Studien består av två uppsatser, båda med ett komparativt synsätt. Oldberg analyserar regionalismens rötter i de sex regionerna från Kaliningrad i söder till Murmansk i norr med avseende på deras legala status, militära betydelse, etniska och kulturella identitet, ekonomiska potential och politiska orientering.

Hedenskog ger en översikt över det federala systemet, dess institutioner och lagar med hänsyn till regionernas rättigheter att bedriva utrikesrelationer. Han fokuserar också på utvecklingen av dessa relationer i tre utvalda regioner, nämligen S:t Petersburg, Kaliningrad- och Murmansk-regionerna.

I avslutningen diskuteras för- och nackdelarna med decentralisering i Ryssland under 1990-talet. Frågan ställs även huruvida trenden med recentralisering under Vladimir Putin betyder slutet för regionalismen i Ryssland.

Carolina Vendil

Den innersta kretsen: Det ryska Säkerhetsrådets inflytande
FOA-R--00-01701-170--SE, Stockholm 2000.

Kort efter att Vladimir Putin tillträdde som Rysslands president stod det klart att Säkerhetsrådets roll i rysk säkerhetspolitik skulle öka markant. Såväl utrikes- som försvarspolitik formuleras främst i Säkerhetsrådet. En genomgång av Säkerhetsrådets roll under det decennium som det har existerat ger vid handen att så långt ifrån alltid varit fallet.

Carolina Vendil, forskare vid FOI, reder ut begreppen. Rapporten är en klagörande exposé över Säkerhetsrådet, en institution i rysk politik det talats mer om än analyserats, något Vendil råder bot på.

John Rydqvist

Robotförsvar som symbol och vapen: ABM, NMD och TMD i USA och Ryssland
FOI-R--0072--SE, Stockholm 2001.

Ur sammanfattningen: För tredje gången sedan de strategiska ballistiska robotarnas tillkomst pågår nu en intensiv debatt om robotförsvar. Mycket har skett under de drygt 30 år som ABM-frågorna varit föremål för en bredare debatt. Frågor om skillnaden mellan tillåtna och otillåtna robotförsvarssystem eller kring ABM-avtalets status måste därför sättas i ett säkerhetspolitiskt, juridiskt och tekniskt perspektiv.

Medan USA vill gå vidare med avancerade TMD- och NMD-system som möjligen gör ABM-avtalet obsolet är Rysslands primära mål att se till att ABM-avtalet behålls.

Notiser

Sommarreflektioner

- kremlologin åter?

Stockholm den 12 augusti 2001

En av de intressantare diskussioner som fördes i Moskvas sommarheta detta år, var hur presidenten egentligen skall utnyttja sin representation i regionerna.

Putin har inte varit helt tydlig på denna punkt, och en vän i Federationsrådet berättade för mig att denna något oklara hållning bitvis fungerar förvirrande för rådets ledamöter. Själv har jag ett tidningsklipp från *Dagens Nyheter* där dessa representanter presenteras som generalguvernörer. Min spontana reaktion på detta klipp var att Tjerkesov, Kazantsev, Poltavtjenko, Pulikovskij och de andra nu skulle komma att fungera som presidentens officiella ”överrockar” i de då nyskapade storregionerna.

Ryskans *Polnomochnye Predstaviteli Prezidenta v Federalykh Okrugach* brukar översättas till *The Presidents Plenipotentiary Representatives in the Federal Districts*. Ordet plenipotentiary signalerar, tillsammans med ett otal andra åtgärder, att presidenten stärker greppet om regionerna. Dock kvarstår guvernörerna i de 89 regionerna, och naturligtvis även frågetecknen kring den politiska filosofin bakom denna omstrukturering. I dagsläget finns inget tydligt redovisat legislativt resonemang bakom denna gradvisa förändring.

Det är olyckligt om massmediabilden av dessa presidentens män inte speglar den osäkerhet som finns hos många i administrationen. En osäkerhet grundad i det faktum att presidenten väljer att inte kommunicera sina avsikter, utan talar genom att gradvis pressa igenom förslag i Duman eller utfärda dekret.

En fråga man kan ställa sig i detta sammanhang är om det just nu blir mörkare och tystare i kretsen kring presidenten. Avskedandena av generalerna **Ivasjov** och **Manilov**, personer med uppgift att förklara Kremles militära ageranden för press och allmänhet, antyder en viktig policyförändring. Inte i första hand en förändring av den politiska färdriktningen utan en attitydförändring i hur man kommunicerar sin politik till medborgare och administration. Ivasjov och Manilov ansågs beskriva Kremles intentioner mycket uppriktigt och frankt.

Andrei Piontkovsky publicerade under sommaren en artikel i *The Russia Journal*, där han pekar på en intressant politisk parallell. När Charles de Gaulle vann presidentvalet 1958 gjorde han det under parollen *Algerie Francaise*. En av de viktigaste faktorerna bakom hans valframgång kan tillskrivas det ståndaktiga försvaret av det franska kolonialsystemet. Två år senare, efter att ha bevittnat ett allt blodigare och allt mer meningslöst kolonialkrig, tvingades han till förhandlingar med de rebeller hans soldater tidigare gjort allt för att förintä.

Piontkovsky påpekar att Putin i november förra året menade att frågan om Tjetjeniens framtida status var oviktig, så länge regionen inte används som bas för terrorattacker. Visserligen blev presidentens ord tillbakavisade av ledande officerare, men nyligen gjorde Putin ytterligare uttalanden i denna riktning.

Detta resonemang påminner mig om den diskussion vi hade i Sällskapet på ett möte i Stockholm i våras, angående det *Imperiala Ryssland*. Vi berörde denna ”franska” koppling i ett annat sammanhang. Jag gjorde då en poäng av att

historiker ofta kontrasterar den brittiska och franska kolonialsystemen - där fransmännen under efterkrigstiden hade märkbart svårt att släppa kontrollen över sina kolonier, i viss kontrast mot avkolonialisering av det brittiska imperiet.

Efter den oundvikliga förlusten av sina kolonier drabbades Frankrike av en sorts "fantomsmärtor". De flesta före detta kolonier fick en speciell relation till Paris, vilket inte hindrade att många afrikanska och asiatiska invandrare blev degraderade till en andra klassens medborgare i det franska samhället.

Varken Jeltsin eller Putin har dolt sina sovjetiska fantomsmärtor. Under sommarens uppmärksammade presskonferens menade Putin att hans "återbördande av federala funktioner till federationen" var bland hans främsta resultat sedan tillträdet, och presskonferensen uppges ha hettat till ordentligt vid diskussionen om Tjetjenien.

Ytterligare en frågeställning med anledning härav, är vad analysen av president Putin egentligen skall utgå ifrån. För att bygga vidare på analogin med general de Gaulle kan man med rätta säga att Putin gjort maximen *i politiken räknas inte avsikterna, endast resultaten* till sin. Hur skapar forskare bilden av en politiker som så konsekvent försöker ställa sig bortom begrepp som ideologi och parti? Vi tycks, som många andra observerat, åter vara hänvisade till kremlologi.

När jag och min vän diskuterar dessa ting över ett glas på den årliga ölfestivalen vid olympiastadion, ställer jag frågan vad Putin egentligen kan tänkas göra med det inflytande han har i regionerna. Då blir min vän svarslös.

Magnus Christiansson

E-post: magnus.christiansson@mhs-k.mil.se